

ДІАГНОСТИКА СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СКЛАДНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Здійснено характеристику методичних підходів до оцінки економічної безпеки реального сектора економіки в розрізі її ключових функціональних складників. Проведено аналіз макроекономічних та фінансових індикаторів економічної безпеки реального сектора економіки України

Ключові слова: реальний сектор економіки, економічна безпека, функціональні складники, індикатори

Постановка проблеми. За результатами узагальнення організаційно-економічних і інституціональних передумов, а також середовища функціонування суб'єктів реального сектора економіки України формуються висновки відносно причин та факторів, що визначають параметри економіко-правового середовища їх господарювання. Дані результати істотно впливають на спроможність і можливості реалізації ефективної державної політики у сфері життєздатності та забезпечення економічної безпеки суб'єктів реального сектора економіки. Втім, більш конкретні висновки щодо стану і рівня безпеки є можливими на основі декомпонування головних кількісно-якісних характеристик фінансово-економічної незалежності, ефективності функціонування та здатності до розвитку суб'єктів видів економічної діяльності, що в сукупності утворюють сектор, який прийнято називати реальною економікою. Причому економічною теорією (зауважимо, що йдеться про результати досліджень наукових шкіл, які вивчали не лише безпеку, але й такі аспекти, як конкурентоспроможність, енерго-ефективність, використання виробничого потенціалу та ін.) обґрунтовано доцільність такої деталізації у функціонально-структурному аспекті.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій.

Тему реального сектора економіки досліджували в різних ракурсах окремі автори, особливо з позиції галузевої економіки, промислової та аграрної політики. Широко відомі праці В.М. Геєця, В.О. Точиліна, А.А. Чухна, Моторин Р.М., Черновець В.О. та інших [1-5]. Під різними кутами зору піднімаються питання розвитку та прогнозування реального сектора в багатьох роботах зарубіжних авторів. Водночас, питання економічної безпеки реального сектора економіки та діагностики її стану залишається в більшості випадків поза увагою.

Метою статті є характеристика методичних підходів до оцінки економічної безпеки реального сектора економіки в розрізі її ключових функціональних складників, аналіз макроекономічних та фінансових індикаторів економічної безпеки реального сектора економіки України.

Викладення основного матеріалу. Для оцінки економічної безпеки реального сектора економіки можуть використовуватися як офіційні та загальноприйняті, так і уточнені науковцями, що досліджують проблеми економічної безпеки складних соціально-економічних систем, підходи узагальнені у теоретичній частині дослідження. Зокрема Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України [6] передбачає аналіз таких сфер її забезпечення, як: макроекономічна, виробнича, фінансова, інвестиційна, зовнішньоекономічна, науково-технологічна, соціальна, демографічна, енергетична та продовольча. Доцільним є обрання її за основу при оцінюванні економічної безпеки реального сектора національної економіки. Але в таких цілях вона потребує певного уточнення складу застосовуваних індикаторів.

Так, згадувана методика передбачає включення до макроекономічної функціональної складової таких індикаторів, як відношення обсягу ВВП (у т. ч. на одну особу) до середнього значення у країнах ЄС, відношення сальдо платіжного балансу до ВВП, частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах, частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах та ін., доцільності застосування яких при оцінюванні економічної безпеки реального сектора економіки практично немає. Натомість макроекономічний складник не передбачає врахування таких характеристик, як частки діючих і

прибуткових підприємств (у т. ч. в розрахунку на одиницю населення чи території держави, кількість адміністративних утворень тощо), рівень монополізації економіки, характеристики доступності суб'єктів базових видів економічної діяльності до ресурсів, ринків, нематеріальних активів, інформації, прав діяльності, захищеності права приватної власності. Фактично йдеться про рівень сприятливості інституціонального середовища фінансово-господарської діяльності. Частково ці методологічні прогалини оцінювання економічної безпеки на секторальному рівні усунені Т. Васильцивим у праці "Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення" [1, с. 92].

Іншим аспектом уточнення згадуваної офіційної методики є доцільність зміщення акцентів на дослідження не стільки ролі реального сектора в забезпеченні безпеки національної економіки, скільки на формування висновків щодо забезпеченості суб'єктів базових видів економічної діяльності ресурсами, ефективності їх використання та наявності передумов розвитку. Мається на увазі відмова від застосування демографічної функціональної складової, а також методологічна "трансформація" соціальної складової безпеки у соціально-кадрову, науково-технологічну – у інтелектуально-інноваційну, виробничу – у виробничо-технологічну, енергетичну – у енерго-ресурсну, продовольчу – у товарну. Зауважимо, що ці зміни носять не лише морфологічний характер, але й передбачають доволі значне удосконалення наповнення їх концептуальної сутності, складу індикаторів, місця і ролі в загальній системі оцінки та доцільності застосування. Це доводить неврахування виробничою складовою в системі оцінки економічної безпеки держави таких аспектів, як забезпеченість підприємств основними засобами, рівень їх зносу, ефективність використання та ін., науково-технологічною – забезпеченості, охорони і захисту об'єктів інтелектуальної власності, реалізації інноваційного потенціалу суб'єктами реальної економіки, соціальною – рівня кадрового забезпечення, його динаміки та ефективності використання, енергетичною – забезпеченості підприємств іншими групами ресурсного забезпечення, його доступності та ефективності використання.

Ще одним суттєвим методологічним аспектом процесу оцінки економічної безпеки на секторальному рівні є обґрунтування доцільності встановлення інтегрального показника її рівня. В цьому контексті, на переконання автора, абсолютно необґрунтованим та таким, що не витримує жодної критики є ресурсно-функціональний підхід, який завершується визначенням інтегрального показника. Якщо ще на нано- чи макрорівнях, де соціально-економічна система, як об'єкт безпеки, істотно менша цілісніша одиниця та відносно закрита, є підстави для визнання об'єктивності узагальнюючого показника безпеки, то сектор економіки утворюють велика кількість економічних агентів та суб'єктів економічних відносин, складні зв'язки між ними і елементами систем вищих рівнів, включно з ресурсним та інформаційним забезпеченням тощо. Це критично знижує як об'єктивність інтегрального висновку, так і його практичну значимість. Більше того, в економічній літературі з проблем безпеки інтегральний підхід неодноразово піддавався критиці з огляду на суб'єктивність при визначенні вагових коефіцієнтів, як структурних, так і функціональних складових, наявність потреби у їх періодичному коригуванні, недостатню інформаційну забезпеченість, а відтак – рівномірність оцінки окремих функціональних складових. Крім того, рішення, що

ґрунтуються на економіко-статистичних методах та моделях, важко визнати повноцінним та справедливим, коли йдеться про таку категорію, як економічна безпека соціально-економічної системи, утвореної великою кількістю економічних агентів, адже вони об'єктивно не враховують соціально-професійні та фахово-психологічні чинники.

За результатами аналізу макроекономічних індикаторів економічної безпеки реального сектора економіки України (таблиця 1) можна стверджувати, що у 2010 р. більшість кількісних характеристик безпеки знаходилися в межах

Таблиця 1. Значення індикаторів макроекономічного складника економічної безпеки реального сектора економіки України у 2005 – 2010 рр. (розраховано автором за [2; 3])

Індикатори	Види економічної діяльності	Критичні значення або напрями покращення	Значення за роками					
			2005	2006	2007	2008	2009	2010
Частка в загальній кількості суб'єктів господарювання (у т. ч. в загальній кількості підприємств; частка великих підприємств відповідного виду економічної діяльності), %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	збільшення	4,2 (14,4; 0)	4,1 (14,2; 0)	3,8 (13,3; 0,2)	3,7 (13,6; 0,3)	3,5 (13,1; 0,5)	3,5 (14,4; 0,7)
	Промисловість		6,5 (13,9; 1,1)	6,6 (13,7; 1,2)	6,8 (13,2; 1,5)	7,0 (13,1; 1,8)	7,1 (13,0; 1,6)	6,9 (13,4; 2,0)
	Будівництво		3,0 (8,9; 0,2)	3,0 (9,1; 0,2)	3,4 (10,0; 0,3)	3,6 (10,0; 0,3)	3,6 (9,8; 0,2)	3,1 (9,4; 0,2)
	Діяльність транспорту та зв'язку		7,6 (4,3; 0,3)	7,6 (4,4; 0,3)	7,7 (4,6; 0,6)	7,8 (4,8; 0,6)	7,9 (4,9; 0,7)	7,0 (5,0; 0,7)
Частка прибуткових підприємств, %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	50	66,2	68,7	73,7	71,7	69,9	70,2
	Промисловість		63,5	65,3	66,6	61,1	59,7	58,7
	Будівництво		66,2	68,1	67,9	62,8	57,0	56,0
	Діяльність транспорту та зв'язку		62,8	64,2	66,0	61,9	59,8	57,1
Індекс відношення темпу зростання продуктивності праці до темпу зростання заробітної плати, %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1	1,09	1,07	1,13	1,08	1,11	1,18
	Промисловість		1,04	1,05	1,03	1,03	0,93	1,13
	Будівництво		1,13	1,14	1,12	0,94	0,71	1,51
	Діяльність транспорту та зв'язку		1,02	1,03	1,02	0,98	1,72	1,22
Темпи зростання обсягів реалізації продукції до попереднього року, %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	70	112,3	90,6	136,2	137,0	125,6	120,3
	Промисловість		110,9	120,3	127,5	128,0	88,2	130,7
	Будівництво		116,3	136,0	149,3	112,1	65,9	109,3
	Діяльність транспорту та зв'язку		134,6	112,9	136,1	133,3	100,8	124,8

Зауважимо, що без реалізації більш дієвої та раціональної державної політики, спрямованої на детінізацію економіки та істотне спрощення дозвільних, реєстраційних та погоджувальних процедур підвищити рівень макроекономічного складника економічної безпеки реального сектора економіки неможливо. Адже вказані проблеми вже давно перейшли в ряд системних, що підсилюють дію великої кількості дестабілізуючих економічних чинників, формуючи непереборно високий рівень транзакційних витрат комерційної господарської діяльності, що має наслідком негативний вплив на всі без виключення сфери життєдіяльності. Надмірні витрати обслуговування фінансово-господарської діяльності вітчизняних підприємств базових видів економічної діяльності призводять до збільшення вартості їх продукції (товарів, послуг), а, відтак, – зниження конкурентоспроможності, незадоволення потреб споживачів, зменшення обсягу купівельних фондів населення, погіршення фінансового забезпечення та фінансово-економічного стану підприємств. Як наслідок за для забезпечення життєздатності керівники підприємств всіма зусиллями реалізують заходи, спрямовані на "викривлення" конкурентного середовища за для отримання власних переваг і преференцій. Звідси високий рівень монополізації більшості видів економічної діяльності та ринкових сегментів, надмірна концентрація ресурсного забезпечення та прав діяльності і компетенцій в обмеженого числа власників бізнесу.

безпечно допустимих значень. Втім такі висновки не стосуються окремих важливих якісних характеристик. Зокрема, надмірно високими залишаються рівень тінізації вітчизняної економіки, терміни, необхідні для створення нового підприємств, отримання ліцензій і дозволів, реєстрації власності, що слід розцінювати негативно, адже ці характеристики є базовими умовами збільшення ділової активності населення, розвитку ділової ініціативи, а також сприяння іноземному та приватному інвестуванню в реальний сектор економіки.

Потрібно зазначити, що протягом аналізованого періоду значення більшості з наведених у таблиці 3.4 індикаторів покращувалися. Так, незважаючи на зменшення протягом 2005-2010 рр. частки суб'єктів господарювання у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (з 4,2 % до 3,5 %) та у сфері транспорту і зв'язку (з 7,6 % до 7,0 %), частки великих сільськогосподарських та підприємств транспорту і зв'язку збільшувалися (сільськогосподарських – на 0,7 п. п., підприємств транспорту і зв'язку – на 0,4 п. п.); частка юридичних осіб у сільському господарстві у 2010 р. відносно 2005 р. не змінилася, а у сфері транспорту і зв'язку – збільшилася. За період 2005-2010 рр. збільшилася частка промислових (на 0,4 п. п.) та будівельних підприємств (на 0,1 п. п.), а також частка великих промислових підприємств. Вказані тенденції засвідчують хоча й на разі недостатню, але поступову капіталізацію вітчизняних підприємств базових секторів економіки.

Потрібно зазначити, що у всіх з аналізованих видів економічної діяльності частки прибуткових підприємств перевищують критичне значення цього індикатора в обсязі 50 %. Разом з тим, спостерігаються тривожні тенденції, обумовлені зменшенням частки підприємств, що ведуть фінансово-господарську діяльність прибутково, у промисловості, будівництві та сфері транспорту і зв'язку. Так, частка прибуткових підприємств промисловості

Україні зменшилася за період 2005-2010 рр. на 4,8 п. п., прибуткових підприємств будівництва – на 10,2 п. п., прибуткових підприємств транспорту і зв'язку – на 5,7 п. п. За результатами господарювання у 2010 р. найменша частка прибуткових підприємств була у будівництві та складала 56,0 %, що лише на 6 п. п. перевищує критичне значення в контексті економічної безпеки галузі. При цьому перевищення у промисловості у 2010 р. становило лише 8,7 п. п., а у сфері транспорту та зв'язку – 7,1 п. п. За цим індикатором істотно покращилися за період 2005-2010 рр. позиції сільського господарства, мисливства та лісового господарства.

Зауважимо, що позитивні тенденції за період 2005-2010 рр. спостерігаються відносно покращення одного з основних показників ефективності використання ресурсного забезпечення вітчизняних підприємств – продуктивності праці. Так, індекс відношення темпу зростання продуктивності праці до темпу зростання заробітної плати лише у 2008 р. у будівництві та у сфері транспорту і зв'язку та у 2009 р. у будівництві та промисловості перевищував критичне (з огляду на економічну безпеку) значення (був меншим за одиницю). У інших базових видах економічної діяльності цей показник постійно знаходився в допустимих межах та

Таблиця 2. Значення індикаторів фінансового складника економічної безпеки реального сектора економіки України у 2005-2010 рр. (розраховано автором за [2; 3])

Індикатори	Види економічної діяльності	Критичні значення або напрями покращення	Значення за роками					
			2005	2006	2007	2008	2009	2010
Фінансовий результат (сальдо) підприємств від звичайної діяльності до оподаткування (рівень рентабельності операційної діяльності, %), млрд. грн.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0	3,7 (12,7)	2,7 (10,0)	7,6 (19,0)	6,0 (12,9)	8,0 (14,7)	18,0 (22,9)
	Промисловість		28,3 (5,5)	34,7 (5,8)	43,7 (5,8)	20,2 (4,9)	-4,8 (1,8)	25,2 (3,8)
	Будівництво		0,9 (2,2)	1,6 (3,1)	1,6 (2,6)	-6,8 (- 2,7)	-3,4 (- 0,9)	-3,2 (- 1,0)
	Діяльність транспорту та зв'язку		9,6 (11,7)	8,5 (9,9)	11,3 (9,8)	4,5 (6,9)	10,6 (8,5)	9,1 (7,1)
Індекси цін, %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	107,0	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,4
	Промисловість		109,5	114,1	123,3	123,0	114,3	118,7
	Будівництво		125,6	123,5	123,1	135,3	111,3	115,8
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5	180,2	5,9 р.	35,5	155,3	2,9 р.	48,0
	Промисловість		153,7	100,0	57,9	69,6	128,0	78,1
	Будівництво		57,0	60,0	58,4	45,3	161,9	92,4
Середній коефіцієнт загальної ліквідності	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2	1,56	1,53	1,61	1,63	1,64	1,84
	Промисловість		1,19	1,27	1,22	1,2	1,11	1,08
	Будівництво		1,10	1,13	1,15	1,17	1,13	1,08
	Діяльність транспорту та зв'язку		1,13	1,07	1,04	1,02	1,04	1,02
Середній коефіцієнт фінансової незалежності	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,5	0,60	0,56	0,50	0,48	0,49	0,52
	Промисловість		0,49	0,48	0,41	0,40	0,37	0,35
	Будівництво		0,28	0,27	0,18	0,18	0,19	0,16
	Діяльність транспорту і зв'язку		0,64	0,62	0,56	0,58	0,56	0,54
Середній рівень відсоткової ставки за кредитами (у т. ч. в національній валюті), %		зменшення	14,6 (16,4)	14,1 (15,4)	13,5 (14,4)	16,0 (17,8)	18,3 (20,9)	14,6 (15,7)
Сукупний рівень оподаткування підприємств, % до валового прибутку		50	22,2	23,4	22,9	23,1	26,9	27,3

Так, за результатами аналізу видається доцільним стверджувати про низький рівень фінансової безпеки базових видів економічної діяльності та, більше того, про його поступове погіршення. Зокрема, не зважаючи на збільшення фінансового результату від звичайної діяльності у сільському господарстві (на 14,3 млрд. грн протягом 2005-2010 рр.), у 2010 р. порівняно з 2009 р. цей показник зменшився у сфері транспорту і зв'язку

збільшувався, що є свідченням певного посилення макроекономічної безпеки реального сектора національної економіки. Так, за період 2005-2010 рр. аналізований індикатор збільшився у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, у промисловості – на 0,09, у будівництві – на 0,38, у сфері транспорту та зв'язку – на 0,2.

Свідченням посилення макроекономічного функціонального складника економічної безпеки вітчизняного реального сектора економіки є щорічне збільшення обсягів реалізованої продукції (робіт, послуг) у всіх з аналізованих видів економічної діяльності, окрім будівництва у 2009 р. (коли спад становив 34,1 %). Позитивно, що темпи приросту цього важливого макроекономічного індикатора щорічно збільшуються та у 2010 р. були істотними – 20,3 % у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, 30,7 % – у промисловості, 9,3 % – на будівництві, 24,8 % – у сфері транспорту та зв'язку.

Важливим складником економічної безпеки реального сектора є фінансовий складник. Це підтверджується значеннями індикаторів фінансового функціонального складника економічної безпеки реального сектора економіки України (таблиця 2).

(на 1,5 млрд. грн), за 2008-2010 рр. був від'ємним у будівництві, у 2009 р. був від'ємним та у 2010 р. меншим за значення показника у 2005 р. у промисловості. Рівень рентабельності операційної діяльності лише у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві у 2010 р. був високим (22,9 %). Для порівняння, у промисловості становив лише 3,8 %, у сфері транспорту та зв'язку – 7,1 %, у будівництві був від'ємним (-1,0 %).

За аналізований період відбулося істотне зростання цін продукції (товари, роботи, послуги) вітчизняних підприємств базових секторів економіки. Так, якщо згідно методичних рекомендацій Міністерства економіки, торгівлі та регіонального розвитку України, критично негативним (з огляду на безпеку) є зростання цін на 7 %, то лише в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві у 2006 та 2009 рр. індекси зростання цін не перевищували цього значення. У 2010 р. індекси зростання цін становили 130,4 % у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, 118,7 % – у промисловості ат 115,8 – у будівництві. Хоча для окремих підприємств вказані тенденції й можуть розцінюватися як позитивні з огляду на збільшення обсягів фактичного доходу, то для реального сектора та економічної безпеки держави загалом їх об'єктивно розцінювати як негативні. Йдеться про те, що збільшення ціни призводить до зменшення попиту та втрати конкурентних позицій підприємств, погіршення якості життя населення тощо.

Вкрай незадовільним слід визнати стан справ у сфері фінансового забезпечення господарської діяльності вітчизняних підприємств реального сектора національної економіки. Серед інших об'єктивних причин до цього призвели високі процентні ставки комерційних банків. Так, рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції становив у 2010 р. для підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства 48,0 %, для промислових підприємств – 78,1 %, для підприємств будівництва – 92,4 %. Більше того, в окремі роки аналізованого періоду значення цього важливого фінансового індикатора перевищувало 200 % та вимірювалося разами, що негативно впливало на стан економічної безпеки підприємств реального сектора національної економіки. Але ж закономірно, що без покращення фінансового забезпечення комерційної господарської діяльності суб'єктів реальної економіки неможливо відновити до кризові обсяги господарювання, забезпечити їх збільшення та належну економічну ефективність. Відтак, саме у цій сфері органам державного управління необхідно істотно покращити власну регуляторну політику.

На жаль, не високою залишається ліквідність вітчизняних підприємств базових видів, що істотно перешкоджає більш сталому і планомірному їх господарюванню, здатності до збільшення ділової активності. Так, середній коефіцієнт загальної ліквідності у 2010 р. у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві становив 1,84, у промисловості та у будівництві – 1,08, у сфері транспорту та зв'язку – лише 1,02 при оптимальному значенні цього показника більше 2 [7]. Більше того, за

період 2005-2010 рр. погіршилася ліквідність у всіх з вказаних видів економічної діяльності, окрім сільського господарства, мисливства та лісового господарства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наголосимо на тому, що рівень вагомості значень індикаторів макроекономічного функціонального складника економічної безпеки реального сектора є не настільки істотним, як фінансового. Такий висновок обумовлений двома аспектами. По-перше, в короткостроковому періоді економічна ефективність виробництва може погіршитися, не завдавши критичного негативного впливу на фінансовий стан суб'єкта господарювання; відтак, істотне погіршення ліквідності та фінансової стійкості скоріше сигналізуватиме про втрату життєздатності підприємства, а ніж зменшення доходу чи ефективності використання ресурсного забезпечення. По-друге, фінансове забезпечення є основою функціонування усіх без виключення сфер господарюючого суб'єкта. Хоча важливо усвідомлювати, що параметри фінансової безпеки істотно залежні від макроекономічної складової галузі чи сектора економіки.

Список використаних літературних джерел:

1. *Васильців Т.Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення. Монографія / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 386 с.
2. *Чухно А.А.* Становлення і розвиток ринкової економіки / А.А. Чухно. Київ. – 2006. – 596 с.
3. *Точилін В.О.* Ринки реального сектору економіки України: структурно-інституційний аналіз / В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Пустовійт та ін. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 640 с.
4. *Моторин Р.М.* Концептуальна схема аналізу розвитку інституційних секторів економіки України [Текст] / Р.М. Моторин, К.Р. Приходько // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 34-40.
5. *Черновец В.О.* Содержани понятия "реальный сектор экономики" и роли материального производства [Текст] / В. Черновец // Российский экономический журнал. – 2001. № 11-12. – С. 51.
6. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. / Наказ № 60 від 2 березня 2007 року.
7. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Август Трейд, 2011. – 560 с.

ЮРКІВ Надія Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу бюджетних видатків соціальної сфери та економічного розвитку ДННУ "Академія фінансового управління.

Наукові інтереси:

– забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України.

Стаття надійшла до редакції: 15.01.2013 р.